

Existential Alignment and the Possibility of Discovering Truth: An Epistemological Analysis of the Cognitive Effects of Rebellion and Devotional Disposition, with Reference to the Theory of the “Cognitive Effects of Sin”

Mohammad Ebrahim Torkamani

Ph.D. in Imami Theology, Quran and Hadith University, Qom, Iran. Email: mohammadebrahimtorkamani@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 24 February 2026

Accepted: 03 June 2026

Published Online: 27 June 2026

Keywords:

Existential Alignment,
Epistemic Distortion,
Conditions of Knowledge,
Neutral Epistemic Subject,
Noetic Effects of Sin

ABSTRACT

The relationship between the existential condition of the knowing subject and the possibility of discovering truth has been largely marginalized within dominant modern epistemology, where knowledge is reduced to a purely mental and method-centered process under the model of the “neutral subject.” This article challenges this assumption and defends the thesis that the truth of knowledge is not determined solely by the sufficiency of evidence or the validity of reasoning, but fundamentally depends on the existential orientation of the human agent toward reality. Through a philosophical reconstruction of the theory of the noetic effects of sin and its interpretation at an ontological level, it is argued that epistemic distortion cannot be reduced to methodological failures or deficiencies of data, but should instead be understood as the result of a structural rupture between the human subject and truth—one that systematically constrains the horizon of understanding. In contrast, obedience is conceptualized as existential alignment with reality: a condition that is not an irrational alternative to rational inquiry, but rather the condition of possibility for deeper truth-disclosure and the actualization of genuine rationality. The methodology is analytic–conceptual and grounded in a critical dialogue between contemporary epistemology and religious–philosophical sources. The outcome is an ontological model of human knowledge in which the discovery of truth is conceived as an event dependent upon the existential relation between the knowing subject and reality, while sin and obedience function as opposing existential states that structurally close or open the horizon of knowledge.

Cite this article: Torkamani, M. E. (2026). Existential Alignment and the Possibility of Discovering Truth: An Epistemological Analysis of the Cognitive Effects of Rebellion and Devotional Disposition, with Reference to the Theory of the “Cognitive Effects of Sin”. *Shenakht*, 19(91/2), 29-48.
<http://doi.org/10.48308/kj.2026.243711.1415>

Extended Abstract

The relationship between the existential condition of the knowing subject and the possibility of discovering truth has often been neglected within the dominant paradigm of modern epistemology. Modern accounts of knowledge usually presuppose the model of a neutral subject: a knower whose moral, volitional, and existential orientation is considered irrelevant to cognition, as long as proper methods, sufficient evidence, and valid reasoning are employed. Although evidence, argument, and method are undoubtedly necessary for knowledge, this article argues that they are not sufficient. Human knowledge is not merely a mental or procedural achievement; it is an existential event that takes place within the horizon of the human being's relation to truth. Therefore, the possibility of discovering truth depends not only on the formal validity of reasoning or the adequacy of evidence, but also on the existential alignment of the knowing subject with reality.

The article critically examines the assumption that the human subject can stand in a purely neutral relation to truth. The ideal of epistemic neutrality treats cognition as though it were performed by a detached consciousness, separated from desire, will, fear, self-interest, moral orientation, and resistance. Yet human knowing is always enacted by a concrete person whose existential posture shapes the way reality is disclosed, interpreted, or concealed. The question is not whether evidence and argument matter, but whether their epistemic force can be fully understood apart from the subject's deeper orientation toward truth. The article argues that they cannot. Evidence may be available and reasoning may be formally correct, yet the subject may remain unable or unwilling to receive the truth to which they point. In such cases, epistemic failure cannot be reduced to a mere lack of information, weakness of inference, or methodological defect; it must be understood as a deeper disorder in the subject's relation to reality.

On this basis, the study offers a philosophical reconstruction of the theory of the "epistemic effects of sin." Instead of treating this theory only as a theological doctrine, the article interprets it at an ontological and epistemological level. Sin is not understood merely as an isolated moral violation or accidental failure of conduct. Rather, it is interpreted as a structural mode of resistance to truth and as a distorted way of existing before reality. Such resistance does not remain external to cognition; it gradually reorganizes the subject's perceptual, affective, and interpretive horizon. As a result, sin produces systematic forms of epistemic distortion, including selective attention, self-deception, rationalization, defensive interpretation, and the gradual narrowing of the subject's capacity to receive reality as it is. Sin is therefore epistemically significant because it changes the existential conditions under which truth may become manifest to the subject.

The article challenges the reduction of epistemic error to accidental mistakes in reasoning, insufficient data, psychological weakness, or methodological negligence. These factors may explain ordinary errors, but they cannot adequately explain persistent and structurally reinforced forms of epistemic distortion. Human beings often fail to know the truth not because truth is entirely unavailable, but because their existential stance toward it is one of evasion, domination, refusal, or self-enclosure. When the subject takes the self as the final measure of reality, truth is no longer encountered as something to which the knower must conform, but as something to be controlled, reduced, or resisted. This self-centered orientation affects what appears plausible, what seems threatening, what is ignored as irrelevant, and what is interpreted defensively. Epistemic distortion is therefore not merely a cognitive malfunction; it is the manifestation, at the level of knowledge, of a prior existential rupture from truth.

In contrast to this negative account, the article develops a positive account of obedience or devotional submission as existential alignment with truth. Obedience is not presented as an irrational surrender of thought or a suspension of critical reflection. It is understood as a fundamental reorientation of the subject before reality: a movement away from self-centeredness and toward the acknowledgment of truth's authority. In this sense, obedience is not opposed to reason; rather, it is one of the existential conditions under which reason can reach its authentic actuality. Reason does not operate in a vacuum. It flourishes when the subject is open to reality, willing to be corrected by it, and prepared to allow truth to judge the self instead of forcing truth to conform to the self. Obedience is therefore not the negation of rationality, but the existential clearing in which rationality may be freed from structural distortion.

This interpretation makes it possible to overcome the common opposition between rational inquiry and religious or existential submission. If obedience is understood as blind acceptance, it appears to threaten the autonomy of reason. But if it is understood as existential openness to truth, it becomes a condition for the deepening of knowledge. The knowing subject must not only analyze, infer, and evaluate; the subject must also be disposed to receive, listen, and be transformed by what is disclosed. Truth is not merely an object possessed by the mind; it is a reality before which the person must stand in humility and receptivity. Authentic rationality, therefore, requires more than formal correctness. It requires existential alignment, through which the knower becomes capable of recognizing reality without reducing it to the demands of ego, desire, or ideological self-protection.

The main innovation of the article lies in transferring the theory of the epistemic effects of sin from a primarily theological framework to an ontological-epistemological one. In this transfer, sin and obedience are no longer treated only as moral or religious categories. They are reinterpreted as two opposing existential conditions that structurally affect the horizon of knowledge. Sin names the existential rupture that

closes, distorts, and narrows the possibility of truth's disclosure; obedience names the existential alignment that opens, purifies, and deepens the subject's access to reality. This does not eliminate the theological meaning of these concepts, but it shows that their epistemological significance can be articulated in a more general philosophical form. The reconstructed theory can therefore illuminate not only religious knowledge, but also broader domains of human inquiry, including philosophical, moral, scientific, and existential understanding.

The proposed model may be described as an ontological epistemology of existential alignment. According to this model, cognition is situated within the total relation of the human being to reality. Theoretical life, practical conduct, and existential orientation are not separate spheres; they are interwoven dimensions of one unified relation to truth. What one does, what one loves, what one resists, and how one stands before reality all affect what and how one is able to know. This does not mean that truth is subjective or that knowledge is reducible to moral character. Rather, it means that the disclosure of truth to the human subject requires a certain existential availability. Truth may be objective, but access to it is mediated through the condition of the subject who seeks it.

In conclusion, the article argues that the possibility of knowledge depends upon the existential condition of the knower. The epistemic effects of sin reveal how resistance to truth can generate structural distortion, self-deception, and the gradual closure of understanding. Conversely, obedience as existential alignment reveals how openness to truth can make possible a deeper and more authentic actualization of reason. The central thesis may therefore be formulated as follows: the truth of knowledge is not dependent solely on the validity of methods, but also on the existential alignment of the knowing subject with truth. By placing the existential condition of the knower at the center of epistemological reflection, the article offers an alternative to the modern model of the neutral subject and proposes a more comprehensive account of human knowing.

همسویی وجودی و امکان کشف حقیقت: تحلیل معرفت‌شناختی تأثیرات معرفتی عصیان و تعبد با تکیه بر نظریه «تأثیرات معرفتی ارتکاب گناه»

محمد ابراهیم ترکمانی

دکتری کلام امامیه، دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران. رایانامه: mohammadebrahimtorkamani@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نسبت میان وضعیت وجودی فاعل شناسنده و امکان کشف حقیقت، در سنت غالب معرفت‌شناسی مدرن، ذیل الگوی «سوژه خنثی» به حاشیه رانده شده و فرایند شناخت به کنشی صرفاً ذهنی و روش محور فروکاسته شده است. این مقاله با نقد این پیش فرض، از این ایده دفاع می‌کند که صدق معرفت نه صرفاً تابع کفایت شواهد و اعتبار استدلال بلکه وابسته به نحوه استقرار وجودی انسان در نسبت با حقیقت است. براساس بازسازی فلسفی نظریه «تأثیرات معرفتی ارتکاب گناه» و تفسیر آن در سطحی وجودشناختی، نشان داده می‌شود که تحریف معرفتی را نمی‌توان به نقص‌های تصادفی روش یا داده فروکاست بلکه باید آن را پیامد گسست ساختاری انسان از حقیقت دانست، گسستی که افق ادراک را به صورت نظام‌مند محدود می‌سازد. درمقابل، تعبد به مثابه همسویی وجودی با واقع صورت‌بندی می‌شود، وضعیتی که نه بدیلی غیرعقلانی بلکه شرط امکان انکشاف ژرف‌تر حقیقت و فعلیت یافتن عقلانیت اصیل است. روش پژوهش تحلیلی-مفهومی و مبتنی بر گفت‌وگوی انتقادی میان معرفت‌شناسی معاصر و منابع فلسفی دینی است. حاصل این تحلیل، ارائه مدلی وجودشناختی از شناخت انسانی است که در آن کشف حقیقت رخدادی وابسته به کیفیت نسبت وجودی فاعل شناسنده با واقع تلقی می‌شود و عصیان و تعبد، به‌عنوان دو وضعیت متقابل، افق معرفت را به‌طور ساختاری مسدود یا گشوده می‌سازند.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۶

کلیدواژه‌ها:

همسویی وجودی، تحریف معرفتی، شرط امکان شناخت، سوژه شناسای خنثی، تأثیرات معرفتی ارتکاب گناه

استناد: ترکمانی، محمد ابراهیم (۱۴۰۵). همسویی وجودی و امکان کشف حقیقت: تحلیل معرفت‌شناختی تأثیرات معرفتی عصیان و تعبد با تکیه بر نظریه «تأثیرات معرفتی ارتکاب گناه». شناخت، ۱۹(۹۱/۲)، ۲۹-۴۸

DOI: <http://doi.org/10.48308/kj.2026.243711.1415>

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه شهید بهشتی

۱. مقدمه

از مفروضات بنیادین معرفت‌شناسی مدرن آن است که فاعل شناسنده انسانی را می‌توان به مثابه سوژه‌ای معرفتی خنثی، خودبسنده و مستقل از وضعیت وجودی او در نظر گرفت، سوژه‌ای که نسبتش با حقیقت صرفاً از طریق شواهد، استدلال‌ها و فرایندهای شناختی تبیین می‌شود. مقصود از «وضعیت وجودی» در اینجا مجموعه‌ای از مؤلفه‌های درهم‌تنیده است که نحوه بودن شخص را شکل می‌دهد، از جمله ساحت‌های عاطفی (مانند محبت، نفرت، ترس و امید)، ساحت‌های ارادی و گرایش‌ها (امیال، ترجیح‌ها، عزم‌ها و جهت‌گیری‌های عملی)، منش و ملکات اخلاقی (فضایل و رذایل پایدار)، و نیز افق معنابخش و تعهدات بنیادینی که هویت شخص را سامان می‌دهند. این مؤلفه‌ها صرفاً حالات روان‌شناختی گذرا نیستند بلکه ساختار نسبت انسان با خود، جهان و حقیقت را تعیین می‌کنند.

براساس تلقی مدرن، شناخت کنشی ذهنی و از حیث وجودی تهی انگاشته می‌شود و زیست اخلاقی، گرایش‌های ارزشی و جهت‌گیری‌های وجودی انسان در بهترین حالت اموری بیرونی نسبت به فرایند کشف حقیقت به شمار می‌آیند. این تصویر، که ریشه در عقلانیت روشنگری و ایده خودآیینی معرفتی دارد، عملاً نوعی گسست میان ساحت بودن انسان و ساحت دانستن او برقرار می‌کند، گسستی که پیامد آن تقلیل حقیقت به داده‌ای قابل دسترس برای ذهنی بی‌طرف و فاقد تعیین‌های وجودی است.

با این حال، تحولات معاصر در معرفت‌شناسی فضیلت‌محور، معرفت‌شناسی دینی و نقدهای پدیدارشناختی نشان داده‌اند که چنین سوژه‌ای بیش از آنکه واقعیتی انسان‌شناختی باشد ساختاری انتزاعی و غیرواقع‌بینانه است. فاعل شناسنده، در واقع، همواره موجودی موقعیتمند، ارزشمند و درگیر در نسبت‌های وجودی با جهان است و همین نسبت‌ها افق ادراک او از واقع را شکل می‌دهند (Plantinga, 2000, p. 214; Zagzebski, 2012, p. 43). از این منظر، خطای معرفتی را نمی‌توان صرفاً به ضعف استدلال یا نقصان شواهد فروکاست بلکه باید آن را در پیوند با ساختار وجودی سوژه شناسنده تحلیل کرد.

در همین افق نظری، نظریه «تأثیرات معرفتی گناه» به‌عنوان یکی از مهم‌ترین تلاش‌ها برای بازاندیشی نسبت میان وضعیت اخلاقی-وجودی انسان و توان معرفتی او طرح شده است. براساس این نظریه، اختلال در نظام معرفتی انسان (هم در مقام فرآیند شناخت و هم در مقام فرآورده و باورهای حاصل از آن) صرفاً معلول خطاهای روش‌شناختی نیست بلکه ریشه در نوعی کژشدگی وجودی در نسبت انسان با حقیقت دارد. به‌عبارت‌دیگر، گناه از سویی کارکرد قوای ادراکی و فرآیندهای شناختی را به‌صورت ساختاری مختل می‌سازد (معرفت به‌مثابه فرآیند) و از سوی دیگر به شکل‌گیری منظومه‌ای از باورهای کاذب یا تحریف‌شده (معرفت به‌مثابه فرآورده) منجر می‌گردد (Plantinga, 1993, p. 205). در این چارچوب، گناه نه فقط نقض هنجاری اخلاقی بلکه شکلی از ناسازگاری وجودی با واقع است که افق انکشاف حقیقت را محدود و محصول نهایی ذهن را از واقعیت تهی می‌کند.

درمقابل این انسداد وجودی، برخی قرائت‌های الهیاتی و معرفت‌شناختی از ایمان و تعبد برآنند که گشودگی وجودی انسان به حقیقت الهی می‌تواند به بازیابی و تعمیق توان معرفتی او بینجامد، بدین معنا که نوعی همسویی وجودی^۱ با واقع شرط گشودگی افق شناخت است. این ایده اگرچه در سنت غربی عمدتاً در قالب الهیات معرفتی صورت‌بندی شده، در سنت اسلامی نیز به‌نحوی بنیادین حضور دارد. مفاهیمی چون «ران قلب»^۲، «زیغ»^۳، «ختم»^۴ و «نور»^۵ در متون قرآنی و تفاسیر فلسفی-کلامی، حاکی از آن‌اند که ادراک حقیقت تابع نحوه استقرار وجودی انسان در نسبت با واقع است، نه صرفاً فعالیت ذهنی او (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۲۸۹؛ جوادی آملی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۱۵۶).

باوجود این اشتراک ضمنی میان سنت‌ها، اغلب پژوهش‌ها یا به تحلیل الهیاتی آثار معرفتی گناه محدود مانده‌اند یا تعبد را صرفاً در سطح فضیلت اخلاقی و التزام عملی بررسی کرده‌اند. آنچه کمتر مورد توجه قرار گرفته، امکان صورت‌بندی یک الگوی بنیادین معرفت‌شناختی است که در آن وضعیت وجودی فاعل شناسنده به‌عنوان شرط ساختاری کشف حقیقت فهم شود. به بیان دقیق‌تر، هنوز روشن نشده است که چگونه می‌توان از گناه و تعبد به‌مثابه دو نحوه بودن انسان در جهان سخن گفت که هر یک به‌صورت نظام‌مند افق معرفت را مسدود یا گشوده می‌سازند.

مسئله محوری این پژوهش از همین‌جا سربرمی‌آورد: اگر انسان موجودی یکپارچه است و ساحت نظر و عمل او انفکاک وجودی ندارند، آیا می‌توان ادعا کرد که همسویی وجودی انسان با حقیقت شرط امکان انکشاف معرفتی آن است؟ و آیا گناه و تعبد دو وضعیت متقابل وجودی‌اند که یکی به فروبستگی افق ادراک و دیگری به گشودگی آن می‌انجامد؟ مقاله حاضر می‌کوشد، با تحلیل فلسفی نظریه تأثیرات معرفتی گناه و گفت‌وگوی انتقادی میان معرفت‌شناسی معاصر و منابع اسلامی، مدلی وجودشناختی از شناخت ارائه دهد که در آن حقیقت در نسبت وجودی انسان با واقع منکشف می‌شود نه صرفاً در ذهنی منزوی. اهمیت این رویکرد در آن است که امکان تبیین ژرف‌تر از پدیده‌هایی چون انکار حقیقت، تعصب معرفتی^۶ و نیز مراتب گشودگی عقلانی را فراهم می‌آورد، پدیده‌هایی که غالباً به‌اشتباه صرفاً به نقص اطلاعات یا خطای استدلال فروکاسته می‌شوند، حال‌آنکه ریشه آن‌ها را باید در نوعی گسست وجودی از حقیقت جست‌وجو کرد (Taylor, 1989, p. 27; Smith, 2016, p. 112). از این منظر، تعبد به معنای تعطیل یا تعلیق کارکرد عقل نیست بلکه نوعی جهت‌گیری و استقرار وجودی فاعل شناسنده در نسبت با واقع و حقیقت است، استقراری که، از طریق آن، سوژه شناسنده خود را در برابر حقیقت گشوده و متعهد می‌سازد. این تعهد وجودی، با پالایش ساحت‌های ارادی و عاطفی انسان و مهار گرایش‌های تحریف‌گرانه‌ای چون خودبنیادی افراطی یا تعصب، شرایط درونی لازم برای کارکرد صحیح قوای عقلانی را فراهم می‌آورد. بدین‌سان، تعبد نه

^۱ همسویی وجودی (Existential Alignment) اشاره به نوعی انطباق و استقرار وجودی انسان در نسبت با واقع که فراتر از پذیرش ذهنی گزاره‌هاست و کل ساحت وجود انسان را دربرمی‌گیرد.

^۲ ران قلب: حالت تیرگی و انسداد وجودی قلب که در متون دینی مانع ادراک حق تلقی می‌شود.

^۳ زیغ: انحراف وجودی از جهت حقیقت که به کزی معرفتی می‌انجامد.

^۴ ختم: بسته‌شدن ساختاری افق ادراک حقیقت در اثر استمرار گناه.

^۵ نور: گشودگی وجودی انسان نسبت به واقع که امکان انکشاف حقیقت را فراهم می‌کند.

^۶ تعصب معرفتی: جهت‌گیری ساختاری ذهن در راستای حفظ باورهای مطلوب وجودی، نه پیروی از حقیقت.

در تعارض با عقلانیت بلکه شرط امکان تعمیق عقلانیت و بسط افق کشف حقیقت تلقی می‌شود، زیرا عقل تنها در بستری از همسویی وجودی با واقع می‌تواند به نحو کامل و غیرتحریف شده به فعلیت برسد.

در این مقاله، «واقع» به معنای ساحت عینی و مستقل از ذهن، «حقیقت» به معنای انکشاف درست واقع برای فاعل شناسنده، «معرفت» به معنای باور موجه مطابق با واقع، و «شناخت» به معنای فرایند ادراکی منتهی به باور به کار می‌رود. این تفکیک برای جلوگیری از خلط مفهومی در بحث حاضر ضروری است.

۲. سوژه شناسای خنثی در معرفت‌شناسی مدرن

یکی از مفروضات بنیادین معرفت‌شناسی مدرن آن است که شناخت معتبر مستلزم انتزاع فاعل شناسنده از وضعیت وجودی، تعهدات ارزشی و جهت‌گیری‌های عملی اوست. در این چارچوب، سوژه معرفتی به مثابه ذهنی خودبسنده و بی طرف صورت‌بندی می‌شود که می‌تواند، با به‌کارگیری روش عقلانی یا تجربی، به حقیقتی مستقل از نحوه بودن خویش دست یابد. حقیقت در این تلقی امری است که فارغ از ساختار وجودی انسان قابل کشف است و خطا یا صدق باورها به کیفیت پردازش ذهنی داده‌ها و استدلال‌ها باز می‌گردد نه به نحوه استقرار انسان در نسبت با واقع.

این تصویر از فاعل شناسنده، که ریشه در عقلانیت روشنگری دارد، شناخت را کنشی فروکاسته به فعالیت‌های صرفاً ادراکی و بازنمایی‌های ذهنی تفسیر می‌کند و، در نتیجه، آن را از ابعاد وجودی و نحوه بودن شخص شناسنده مستقل می‌انگارد. به این معنا، شناخت نه نحوه‌ای از بودن و نسبت یافتن با واقع بلکه عملی درونی و بی ارتباط با ساختار وجودی انسان فهم می‌شود. چنین تلقی‌ای شکافی ساختاری میان ساحت دانستن و ساحت بودن ایجاد می‌کند، شکافی که پیامد آن فروکاست حقیقت به موضوعی خنثی برای ذهنی انتزاعی و فاقد تعین وجودی است. برای فهم حدود تبیینی این الگو، باید نخست منطق درونی خودبنیادی معرفتی و سپس پیامدهای معرفت‌شناختی آن بررسی شود.

۱-۲. خودبنیادی فاعل شناسنده و فرض بی طرفی معرفتی

در سنت عقل‌گرای مدرن، به‌ویژه در آثار رنه دکارت، سوژه معرفتی به مثابه ذهنی شفاف و قائم به خود تصویر شد که می‌تواند، با تعلیق همه پیش‌فرض‌های عملی و عاطفی، به ادراک یقینی حقیقت نائل شود (Descartes, 1996, p. 32). در این الگو، شناخت معتبر مستلزم پالایش ذهن از هرگونه تأثیر وجودی تلقی می‌شود. گویی هرچه فاعل شناسنده از تعهدات عملی خود تهی‌تر گردد، دسترسی او به واقع خالص‌تر خواهد بود.

تجربه‌گرایی کلاسیک نیز، با وجود اختلاف روش‌شناختی، همین مفروض را حفظ کرد. نزد جان لاک ذهن انسانی به‌منزله لوحی نسبتاً خنثی تلقی شد که داده‌های حسی را دریافت می‌کند و سامان می‌دهد (Locke, 1975, p. 89). بدین سان، حقیقت مستقل از وضعیت وجودی فاعل شناسنده مفروض گرفته شد و شناخت صحیح نتیجه کارکرد درست سازوکارهای ذهنی دانسته شد.

برآیند این دو سنت به شکل‌گیری ایده «بی‌طرفی معرفتی»^۱ انجامید، ایده‌ای که براساس آن سوژه شناخت باید خود را از هرگونه جهت‌گیری وجودی، ایمانی یا ارزشی تهی سازد تا بتواند به واقعیت آن‌گونه که هست دست یابد. در این افق، نسبت انسان با حقیقت نسبتی صرفاً شناختی و نه وجودی تلقی می‌شود.

۲-۲. پیامدهای معرفت‌شناختی خودبنیادی: تقلیل خطای معرفتی به اختلالات روش‌شناختی

پیامد منطقی الگوی سوژه خنثی آن است که هرگونه کژی معرفتی به عوامل فنی فروکاسته شود. در این نگاه، باور نادرست یا ناشی از فقدان شواهد کافی یا حاصل استدلال ناصحیح یا نتیجه خطاهای ادراکی است. در چنین چارچوبی، منش وجودی انسان و نسبت او با حقیقت در بهترین حالت اموری حاشیه‌ای به شمار می‌آیند.

این رویکرد اگرچه در تبیین خطاهای علمی کارآمد بوده، در مواجهه با اختلافات عمیق متافیزیکی و دینی ناتوان می‌نماید. استمرار تعارض‌های بنیادین حتی در شرایط دسترسی به داده‌های مشابه نشان می‌دهد که بسیاری از باورهای انسانی را نمی‌توان صرفاً با نقص اطلاعات توضیح داد (Kvanvig, 2003, p. 102). پدیده‌هایی همچون خودفریبی معرفتی^۲، انکار آگاهانه حقیقت^۳ و تعصب شناختی حکایت از آن دارند که انسان گاه نه به سبب فقدان شواهد بلکه به دلیل امتناع وجودی از پذیرش واقع به خطا می‌افتد.

بدین ترتیب، الگوی خنثی ناخواسته حوزه‌ای وسیع از واقعیت معرفتی انسان را نادیده می‌گیرد، حوزه‌ای که در آن خطا نتیجه نوعی ناسازگاری وجودی با حقیقت است نه صرفاً نقص محاسبات ذهنی.

۲-۳. نقدهای وجودشناختی و فروپاشی الگوی خنثی

فلسفه معاصر به تدریج نشان داده است که سوژه خنثی، بیش از آنکه توصیفی از انسان واقعی باشد، محصول انتزاعی-نظری است. در هرمنوتیک فلسفی، به‌ویژه در اندیشه هانس گنورگ گادامر، فهم همواره در افق پیش‌فهم‌ها، سنت‌ها و تعهدات وجودی فاعل شناسنده تحقق می‌یابد و هیچ ادراکی بیرون از زیست‌جهان^۴ انسانی ممکن نیست (Gadamer, 2004, p. 278).

هم‌زمان، معرفت‌شناسی فضیلت با تأکید بر منش درونی فاعل شناسنده نشان داده است که سلامت یا فساد قوای معرفتی -نظیر صداقت فکری، تواضع معرفتی و گشودگی نسبت به حقیقت^۵ - نقش ساختاری در دستیابی به باور صادق دارد (Zagzebski, 1996, p. 137). در امتداد این رویکرد، به‌موجب نظریه تأثیرات معرفتی گناه، که آلوین پلانتنینگا بسط داده است، اختلال شناختی می‌تواند پیامد نوعی کژی وجودی در نسبت انسان با حقیقت باشد نه صرفاً خطای پردازش ذهنی (Plantinga, 2000, p. 214).

^۱ بی‌طرفی معرفتی (Epistemic Neutrality): این ایده که فاعل شناسنده می‌تواند بدون تأثیرپذیری از ارزش‌ها و تعهدات وجودی به شناخت حقیقت دست یابد.

^۲ خودفریبی معرفتی (Epistemic Self-Deception): حالتی که فاعل شناسنده به‌گونه‌ای ناآگاهانه یا نیمه‌آگاهانه از پذیرش حقیقت می‌گریزد.

^۳ انکار آگاهانه حقیقت: امتناع وجودی از پذیرش واقع علی‌رغم وضوح شواهد.

^۴ زیست‌جهان (Lifeworld) افق وجودی و معنایی‌ای که تجربه و فهم انسان در درون آن شکل می‌گیرد.

^۵ گشودگی به حقیقت (Openness to Reality): حالت وجودی پذیرندگی انسان نسبت به انکشاف واقع، در برابر مقاومت یا انکار آن.

مجموع این نقدها نشان می‌دهد که شناخت انسانی را نمی‌توان به کنشی ذهنی و بی‌طرف فروکاست. فاعل شناسنده همواره درگیر نوعی نسبت وجودی با واقع است و این نسبت افق انکشاف یا انسداد حقیقت را تعیین می‌کند. از همین جا امکان گذار از معرفت‌شناسی خنثی به الگویی وجودشناختی از شناخت پدیدار می‌شود، الگویی که در آن گناه و تعبد به مثابه دو نحوه متقابل از استقرار انسان در برابر حقیقت فهم می‌شوند و پیامدهای مستقیم معرفتی پیدا می‌کنند.

۳. بازسازی فلسفی نظریه «تأثیرات معرفتی گناه» و صورت‌بندی وجودشناختی آن

نقد الگوی سوژه شناسای خنثی نشان داد که فروکاست شناخت به کنشی صرفاً ذهنی قادر نیست بسیاری از کژئی‌های بنیادین معرفتی انسان را تبیین کند. در این افق، نظریه «تأثیرات معرفتی گناه» واجد اهمیتی ویژه است، زیرا مستقیماً فرض استقلال شناخت از وضعیت وجودی فاعل شناسنده را به چالش می‌کشد. باین‌حال، این نظریه را غالباً متکلمان و فیلسوفان دین معاصر، به‌ویژه در سنت معرفت‌شناسی اصلاح‌شده، در چارچوبی الهیاتی قرائت کرده‌اند و کمتر به مثابه ایده‌ای عام در معرفت‌شناسی فلسفی بازسازی گردیده است.

برای نمونه، آلوین پلنتینگا نظریه تأثیرات معرفتی گناه را در پیوند مستقیم با آموزه الهیاتی «سقوط» و اختلال در کارکرد صحیح قوای شناختی انسان پس از آن بسط می‌دهد و تصریح می‌کند که برخی نارسایی‌های معرفتی انسان تنها در پرتوی این پیش‌فرض الهیاتی قابل تبیین‌اند (Plantinga, 1993, pp. 205–210; 2000, pp. 214–218). همچنین، شارحان و ادامه‌دهندگان این رویکرد، مانند نیکلاس وولترستورف و ویلیام آلستون، این ایده را عمدتاً در نسبت با مباحثی چون وحی، ایمان دینی و اتکای معرفتی به خداوند صورت‌بندی کرده‌اند (Wolterstorff, 2008, pp. 170–176; Alston, 1991, pp. 150–156). در نتیجه، ظرفیت این نظریه برای تبیین پدیدارهای معرفتی، به مثابه مسئله‌ای فلسفی و فرادینی، مستقل از مفروضات الهیاتی خاص، کمتر مورد واکاوی نظام‌مند قرار گرفته است.

مقصود این پژوهش دفاع کلامی از آموزه سقوط یا تفسیر خاصی از گناه نیست بلکه استخراج هسته فلسفی این نظریه است: این مدعا که نحوه استقرار وجودی انسان در نسبت با حقیقت، شرط ساختاری امکان یا امتناع شناخت است. برای تحقق این هدف، باید نخست تحلیل تحلیلی نظریه، سپس گذار از قرائت اخلاقی، و در نهایت صورت‌بندی وجودشناختی آن انجام گیرد.

۳-۱. تبیین نظریه «تأثیرات معرفتی گناه» در فلسفه دین معاصر

در فلسفه دین معاصر، به‌ویژه در آثار پلانتینگا، این ایده مطرح شده است که قوای معرفتی انسان در وضعیت گناه‌آلود دچار اختلال ساختاری می‌شوند، به‌گونه‌ای که گرایش به انکار یا تحریف حقیقت - حتی در حضور شواهد قوی - افزایش می‌یابد (Plantinga, 2000, p. 207).

نکته محوری در این تحلیل آن است که خطای معرفتی صرفاً به کمبود داده یا ضعف استدلال فروکاسته نمی‌شود بلکه به نوعی انحراف در جهت‌گیری درونی فاعل شناسنده نسبت داده می‌شود. گناه در این چارچوب به منزله‌ حالتی وجودی فهم می‌شود که اراده و تمایل انسان را در تعارض با حقیقت قرار می‌دهد و همین تعارض کارکرد سالم قوای شناختی را مختل می‌سازد. بدین‌سان، نظریه تأثیرات معرفتی گناه متضمن یک فرض معرفت‌شناختی بنیادین است: قوای شناختی انسان در خلأ ارزشی و وجودی عمل نمی‌کنند بلکه همواره در بستر گرایش‌ها و نسبت‌های وجودی با واقع فعال‌اند. از این‌رو، اعتمادپذیری معرفت به سلامت این نسبت وابسته است نه صرفاً به صحت رویه‌های ذهنی.

۳-۲. گذار از قرائت اخلاقی به تبیین وجودشناختی

اگر گناه صرفاً به مثابه «تخلف هنجاری» - یعنی نقض یک باید اخلاقی یا شرعی در سطح رفتار- فهم شود، تأثیرات معرفتی آن به پیامدهایی تربیتی یا روان‌شناختی محدود خواهد شد. اما بازسازی فلسفی این مفهوم مستلزم تمایز نهادن میان «کنش نادرست» و «وضعیت وجودی» است. در این نگرش، گناه نه تنها به‌عنوان فعل خطا بلکه به‌عنوان نحوه‌ای پایدار از جهت‌گیری اراده، تمایلات و افق‌های درونی انسان فهم می‌شود که بر ساختار ادراک او تأثیر می‌گذارد. در نتیجه، هماهنگی درونی میان ساحت‌های عقلانی، ارادی و عاطفی انسان مختل می‌شود و این عدم‌همسویی درونی نسبت ادراکی او با واقع را به‌صورت نظام‌مندی دچار انحراف می‌سازد.

این کژئی تنها محدود به تصمیمات اخلاقی نیست بلکه افق ادراک^۱ را نیز دگرگون می‌سازد، زیرا انسان به‌صورت نظام‌مند در مقابل آنچه بنیان‌های وجودی‌اش را به چالش می‌کشد مقاومت می‌کند. این تحلیل با پدیدارشناسی خودفریبی و انکار حقیقت سازگار است، جایی که نشان داده می‌شود که انسان، به‌رغم وضوح شواهد و دلایل، می‌تواند از پذیرش نتایجی که با تعهدات و مسیر وجودی‌اش ناهم‌ساز است سر باز زند (Taylor, 1989, p. 27).

در سنت اسلامی نیز همین منطق، به زبانی متفاوت، صورت‌بندی شده است. مفاهیمی چون «ران قلب» بیانگر آن‌اند که گناه نوعی حجاب وجودی پدید می‌آورد که توان انکشاف حقیقت را تضعیف می‌کند، نه از طریق نقض استدلال بلکه از راه انسداد افق وجودی ادراک (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۳۱۱).

بدین ترتیب، اختلال معرفتی را باید نه صرف خطای ذهنی بلکه پیامد نوعی عدم‌همسویی وجودی پنداشت که فرایند شناخت را مختل می‌کند و، در نتیجه، مانع انکشاف درست واقع (حقیقت) می‌شود.

۳-۳. صورت‌بندی وجودشناختی شناخت و نقش وضعیت وجودی

برآیند این تحلیل‌ها را می‌توان در قالب ایده‌ای عام صورت‌بندی کرد: شناخت انسانی صرفاً به معنای تطابق گزاره‌های ذهن با واقع نیست بلکه نحوه‌ای از انکشاف حقیقت در افق نسبت وجودی انسان با جهان است. از این منظر، کارکرد

^۱ مقصود فرایند شناخت و باورهای حاصل از آن است.

سالم قوای معرفتی وابسته به نوعی همسویی وجودی با واقع است و هرگاه این نسبت دچار کژی شود، تحریف معرفت می‌تواند به صورت ساختاری پدید آید.

در این چارچوب، نظریه «تأثیرات معرفتی گناه» را می‌توان کوششی برای صورت‌بندی الگویی بدیل در برابر الگوی «فاعل شناسنده خنثی» دانست. در این نظریه وضعیت وجودی فاعل شناسنده شرطی پیشینی برای اعتمادپذیری معرفت است، به این معنا که گسست وجودی از حقیقت نه تنها در برخی باورهای منفرد بلکه در افق ادراک و فرایند شکل‌گیری باورها نیز اختلال ایجاد می‌کند.

بر پایه این تلقی، خطای معرفتی صرفاً به ناکارآمدی روش‌ها یا کمبود شواهد فروکاسته نمی‌شود بلکه می‌تواند در اختلال در نسبت وجودی انسان با واقع ریشه داشته باشد. این چارچوب مفهومی زمینه را برای گام بعدی بحث فراهم می‌کند: اگر گناه به مثابه نوعی عدم همسویی وجودی موجب کژشدگی افق شناخت می‌شود، در مقابل، می‌توان تعبد را به منزله نحوه‌ای از همسویی وجودی با حقیقت فهم کرد، وضعیتی که نه تنها عقل را تعطیل نمی‌کند بلکه امکان گشودگی بیشتر نسبت به واقع را فراهم می‌آورد.

۴. تحلیل وجودشناختی تحریف معرفتی

تحریف معرفتی^۱ را نمی‌توان به نحو رضایت‌بخشی در چارچوب نقص‌های تصادفی استدلال، کمبود شواهد یا خطاهای پردازشی ذهن تبیین کرد. چنین فروکاستی‌ای از شناخت از توضیح مقاومت پایدار انسان در برابر حقیقت، تداوم باورهای کاذب به رغم شواهد قاطع، و پدیده‌هایی چون خودفروبی و لجاجت معرفتی ناتوان است. این نابسندگی نشان می‌دهد که خطای معرفتی ریشه در سطحی بنیادین‌تر از سازوکارهای صرفاً ذهنی دارد، سطحی که به نحوه استقرار وجودی انسان در نسبت با واقع بازمی‌گردد.

در افق وجودشناختی، شناخت رخدادی است که در نسبت گشودگی یا انسداد انسان نسبت به حقیقت تحقق می‌یابد. از این منظر، هرگونه کژی در این نسبت نه به صورت خطایی مقطعی بلکه به مثابه تحریفی ساختاری در افق ادراک ظهور می‌کند.

۴-۱. تحریف معرفتی به مثابه گسست وجودی از حقیقت

تحلیل وجودشناختی شناخت بر این پیش‌فرض استوار است که انسان همواره در برابر حقیقت موضع دارد، موضعی که صرفاً به تصدیق یا انکار گزاره‌ها فروکاسته نمی‌شود بلکه نحوه‌ای از بودن در نسبت با واقع را صورت‌بندی می‌کند. فهم، در این معنا، تنها زمانی تحقق می‌یابد که افق وجودی انسان نسبت به حقیقت گشوده باشد. هرگاه این افق دچار کژی یا انسداد شود، نتیجه صرفاً بروز خطاهای موضعی در داوری نیست بلکه نوعی تحریف معرفتی پدید می‌آید که ساختار کلی ادراک را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

^۱ تحریف معرفتی (Epistemic Distortion) وضعیتی که در آن افق ادراک حقیقت به واسطه کژی وجودی فاعل شناسنده محدود یا منحرف می‌شود.

در تحلیل‌های وجودی معاصر، به‌ویژه در آثار چارلز تیلور، نشان داده شده است که انسان می‌تواند حقیقت را نه به‌سبب فقدان شواهد یا ضعف استدلال بلکه به‌دلیل مقاومت درونی در برابر پیامدهای وجودی آن انکار کند (Taylor, 1989, p. 27). چنین انکاری بیانگر نوعی امتناع وجودی از پذیرش واقع است، امتناعی که پیشاپیش افق ادراک را محدود می‌سازد و امکان انکشاف حقیقت را مختل می‌کند.

همین معنا در سنت اسلامی نیز به‌روشنی بازتاب یافته است. مفهوم «ران قلب» ناظر به وضعیتی است که در آن انباشت کنش‌های ناسازگار با حقیقت نوعی تیرگی وجودی پدید می‌آورد که توان گشودگی نسبت به واقع را تضعیف می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۳۱۱). این تیرگی نه به معنای فقدان داده‌های شناختی است و نه به ضعف قوای استدلالی باز می‌گردد بلکه از سنخ حجابی وجودی است که میان انسان و حقیقت حائل می‌شود. براین اساس، تحریف معرفتی را نمی‌توان با خطا یا کژی شناختی موضعی هم‌معنا گرفت بلکه باید آن را پیامد مستقیم گسست وجودی از حقیقت دانست، گسستی که نه تنها برخی باورها بلکه افق کلی شناخت انسان را دچار اعوجاج می‌کند.

۴-۲. ساختار وجودی تحریف: از مقاومت تا انسداد معرفتی

تحریف معرفتی فرایندی تدریجی و ساختاری است که می‌توان آن را در سه مرحله درهم‌تنیده تبیین کرد. نخست، مقاومت وجودی^۱ در برابر حقیقتی که بنیان‌های هویتی یا تمایلات انسان را تهدید می‌کند. این مقاومت غالباً ناآگاهانه است و به‌منزله امتناع از پذیرش پیامدهای وجودی حقیقت عمل می‌کند. دوم، بازآرایی افق ادراک، بدین معنا که انسان به تدریج شواهد ناسازگار را نادیده می‌گیرد، تفسیرهای جایگزین می‌سازد و ساختار باورهای خود را چنان سامان می‌دهد که حقیقت مزاحم بی‌اثر گردد. و سوم، تثبیت انسداد معرفتی، یعنی وضعیتی که در آن فرد نه تنها حقیقت را نمی‌پذیرد بلکه توان تشخیص آن را نیز از دست می‌دهد.

این تحلیل با یافته‌های معرفت‌شناسی فضیلت نیز هم‌خوان است. لیندا زاگزبسکی نشان می‌دهد که رذایل معرفتی^۲ - نظیر تعصب، خودبرتربینی و بی‌صدقاتی فکری - نه صرف خطاهای شناختی بلکه عیوبی در منش وجودی انسان‌اند که ساختار ادراک را به‌صورت نظام‌مند مخدوش می‌سازند (Zagzebski, 1996, p. 137). از این منظر، تحریف معرفتی پیامد فساد وجودی قوای شناخت است نه نقص محاسبات عقلانی.

۴-۳. پیامدهای معرفت‌شناختی تحریف وجودی

تحلیل وجودشناختی تحریف معرفتی سه پیامد بنیادین به همراه دارد. نخست، دسترسی انسان به حقیقت صرفاً تابع شواهد و استدلال‌ها نیست بلکه وابسته به وضعیت وجودی فاعل شناسنده است. حتی قوی‌ترین داده‌ها در افق وجودی بسته توان

^۱ مقاومت وجودی (Existential Resistance): امتناع درونی انسان از پذیرش حقیقت به سبب پیامدهای وجودی آن.

^۲ رذایل معرفتی (Epistemic Vices): ویژگی‌های وجودی و منش‌هایی که کارکرد سالم قوای شناختی را مختل می‌سازند.

انکشاف حقیقت را ندارند. دوم، این رویکرد امکان تبیین پدیده‌هایی چون انکار آگاهانه واقع، لجاجت معرفتی و تداوم باورهای کاذب را فراهم می‌سازد، پدیده‌هایی که در چارچوب معرفت‌شناسی خنثی یا تصادفی تفسیر می‌شوند یا اساساً فهم‌ناپذیر باقی می‌مانند (Kvanvig, 2003, p. 102). سوم، تحریف معرفتی حالتی تدریجی و ساختاری است، گسست‌های کوچک وجودی از حقیقت به تدریج افق ادراک را محدود می‌کنند و ناتوانی پایدار در کشف واقع پدید می‌آورند. برآیند این نتایج آن است که شناخت انسانی رخدادی وجودی است که حقیقت تنها در افق گشودگی وجودی انسان در آن منکشف می‌شود. از این منظر، گناه - به مثابه صورت‌بندی خاصی از گسست وجودی از واقع - نه صرف خطای اخلاقی بلکه ریشه تحریف ساختاری معرفت است. این تحلیل مستقیماً راه را برای سویه ایجابی بحث می‌گشاید: اگر تحریف معرفتی پیامد عدم همسویی وجودی با حقیقت است، آنگاه همسویی وجودی - که در سنت دینی در قالب تعبد صورت‌بندی شده - می‌تواند شرط امکان انکشاف معرفتی و کشف عمیق‌تر واقع باشد.

۵. تعبد به مثابه همسویی وجودی با حقیقت

تحلیل وجودشناختی تحریف معرفتی نشان داد که انسداد افق شناخت نه حاصل ضعف تصادفی عقل یا نقصان داده‌ها بلکه پیامد گسست وجودی انسان از حقیقت است. اگر کثرت در نسبت وجودی با واقع به تحریف ساختاری ادراک می‌انجامد، آنگاه پرسش اصلی آن است که چه نحوه‌ای از بودن می‌تواند این نسبت را بازسازی کند و امکان گشودگی دوباره به حقیقت را فراهم آورد؟ پاسخ این پرسش را می‌توان در مفهوم «تعبد» به مثابه شکلی از همسویی وجودی با حقیقت صورت‌بندی کرد، همسویی‌ای که عقل را معطل نمی‌سازد بلکه آن را در افقی قرار می‌دهد که امکان انکشاف واقع در آن فراهم‌تر است. در این چارچوب، تعبد نه امری صرفاً هنجاری یا مجموعه‌ای از اعمال بلکه حالتی وجودی است که نسبت انسان با حقیقت را دگرگون می‌کند. در این حالت، انسان از موضع تصرف، داوری شتابزده و مقاومت در برابر پیامدهای حقیقت، به موضع پذیرندگی، اعتماد و گشودگی منتقل می‌شود. این جابه‌جایی وجودی همان شرط بنیادی انکشاف معرفتی است که در وضعیت تحریف مسدود می‌گردد.

در زبان دینی، این حقیقت برتر گاه با عنوان «حق»، «حقیقت» یا «مبدأ هستی» یاد می‌شود. تعبد در این بستر به معنای قرارگرفتن در نسبت وجودی درست با این حقیقت است، نسبتی که از جنس تسلیم منفعلانه نیست بلکه نحوه‌ای از همسویی با ساختار واقعی جهان است و از همین جهت امکان فهم و بینش عمیق‌تر را فراهم می‌کند.

۵-۱. تعبد به مثابه گشودگی وجودی در برابر واقع

در تلقی سطحی، تعبد اغلب به پذیرش غیرانتقادی گزاره‌ها یا تبعیت صوری از اوامر فروکاسته می‌شود، برداشتی که آن را در تعارض با عقلانیت نظری قرار می‌دهد. اما تحلیل وجودشناختی نشان می‌دهد که تعبد در ساحت بنیادین خود ناظر به نحوه‌ای از بودن در جهان است که در آن انسان از خودمرکزبینی وجودی دست می‌کشد و مرجعیت حقیقت را می‌پذیرد.

در هرمنوتیک فلسفی، به‌ویژه در اندیشه گادامر، فهم نه به‌مثابه تسلط بر واقع بلکه به‌عنوان رخداد انکشاف حقیقت در افق گشودگی سوژه تفسیر می‌شود (Gadamer, 2004, p. 278). این گشودگی مستلزم نوعی تواضع وجودی است که در آن انسان، به‌جای تحمیل پیش‌ساخته‌های خویش بر واقع، امکان سخن‌گفتن حقیقت را فراهم می‌آورد. در سنت اسلامی نیز تعبد دقیقاً همین جابه‌جایی وجودی را صورت‌بندی می‌کند. نزد علامه جوادی آملی، تسلیم در برابر حق شرط افاضه «نور فهم» و گشودگی افق ادراک تلقی می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۱۵۶). بدین‌سان، تعبد نه نفی عقل بلکه رفع مانع وجودی انکشاف حقیقت است.

۵-۲. سازوکار معرفت‌شناختی هم‌سویی وجودی

هم‌سویی وجودی با حقیقت بدین معناست که انسان خود را نه داور نهایی واقع بلکه موجودی گشوده و پاسخ‌گو در برابر آن بداند. این جابه‌جایی در موضع وجودی، افق شناخت را نه به‌صورت موردی بلکه به‌گونه‌ای ساختاری دگرگون می‌سازد. برخلاف وضعیت تحریف که در آن مقاومت وجودی موجب بی‌اثر شدن شواهد و انسداد افق ادراک می‌شود، در وضعیت تعبد، نسبت انسان با حقیقت به نحوی بازتنظیم می‌گردد که امکان پذیرش و انکشاف واقع فراهم می‌شود. در معرفت‌شناسی فضیلت، این گشودگی معرفتی غالباً از رهگذر فضیلت‌هایی چون تواضع معرفتی، صداقت فکری و گشودگی به شواهد تبیین می‌شود. زاگزبسکی نشان می‌دهد که این فضایل شرط اعتمادپذیری قوای شناختی و داوری‌های معرفتی‌اند (Zagzebski, 2012, p. 43). با این حال، تحلیل وجودشناختی یک گام فراتر می‌رود و نشان می‌دهد که این فضایل صرفاً مهارت‌ها یا عادات ذهنی مستقل نیستند بلکه تجلی‌ها و نشانه‌های نحوه‌ای بنیادین از بودن فاعل شناسنده در نسبت با حقیقت‌اند.

براین‌اساس، تعبد را باید به‌مثابه حالت بنیادی و پیشینی این نحوه‌بودن فهم کرد، حالتی وجودی که، پیش از تحقق فضایل خاص، جهت‌گیری کلی انسان نسبت به حقیقت را تعیین می‌کند. در این وضعیت، مقاومت وجودی در برابر واقع فرو می‌ریزد و افق ادراک به‌گونه‌ای ساختاری گشوده می‌شود. تواضع معرفتی، صداقت فکری و گشودگی به شواهد در این چارچوب نه علت تعبد بلکه ثمرات و نموده‌های معرفتی آن‌اند که در ساحت شناخت به ظهور می‌رسند. از این‌رو، تعبد را نمی‌توان صرفاً مکمل اخلاقی فرآیند شناخت یا نامی برای مجموعه‌ای از فضایل دانست بلکه باید آن را شرط ساختاری امکان انکشاف معرفتی تلقی کرد، شرطی که، با بازسازی نسبت وجودی انسان با حقیقت، اعتمادپذیری قوای شناختی و امکان کشف واقع را به‌طور بنیادین تقویت می‌کند.

۵-۳. تعبد و انکشاف ژرف‌تر حقیقت

پیامد اساسی هم‌سویی وجودی آن است که حقیقت نه صرفاً در سطح داده‌های پراکنده بلکه در افق کلی معنا برای انسان منکشف می‌شود. در وضعیت تحریف ممکن است برخی گزاره‌های جزئی پذیرفته شوند اما ساختار عمیق واقع همچنان

پنهان بماند. در مقابل، تعبد امکان گشودگی نسبت به لایه‌های ژرف‌تر حقیقت را فراهم می‌آورد، زیرا افق ادراک دیگر در برابر واقع مقاومت نمی‌کند. این معنا در سنت اسلامی با مفهوم «فرقانی»^۱ صورت‌بندی شده است، نیروی تمیزی که در پرتو تسلیم و تقوا پدید می‌آید و توان تشخیص حق از باطل را فزونی می‌بخشد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۳۲۵). از منظر فلسفی، می‌توان این مفهوم را به مثابه ارتقای ظرفیت انکشاف معرفتی تفسیر کرد: گسترش افق فهم در نتیجه همسویی وجودی با واقع. بدین‌سان، تعبد نه بدیلی غیرعقلانی برای شناخت بلکه شرط شکوفایی عقلانیت در سطحی عمیق‌تر است. همان‌گونه که گسست وجودی افق ادراک را می‌بندد، همسویی وجودی آن را می‌گشاید و شناخت را از کنشی صرفاً فنی به رخدادی وجودی ارتقا می‌دهد.

۶. پیامدهای معرفت‌شناختی برای کشف حقیقت

تحلیل وجودشناختی تحریف معرفتی و تبیین تعبد به مثابه همسویی وجودی با حقیقت افق تازه‌ای در فهم ماهیت شناخت انسانی می‌گشاید، افقی که در آن کشف حقیقت دیگر به سازوکارهای صرفاً ذهنی فروکاسته نمی‌شود بلکه در پیوندی ساختاری با نحوه استقرار وجودی انسان در برابر واقع قرار می‌گیرد. در این چارچوب، صدق معرفت نه صرف محصول روش صحیح بلکه برآیند گشودگی وجودی فاعل شناسنده نسبت به حقیقت است. این رویکرد پیامدهای بنیادینی برای معرفت‌شناسی در پی دارد.

۶-۱. بازتعریف شرط امکان شناخت صادق

نخستین پیامد این تحلیل انتقال شرط امکان شناخت صادق از سطح صرفاً روش‌شناختی به سطح وجودشناختی است. در معرفت‌شناسی مدرن، تمرکز اصلی بر کفایت شواهد، انسجام باورها و اعتبار استدلال‌ها قرار داشته است اما الگوی وجودشناختی نشان می‌دهد که حتی کامل‌ترین روش‌ها نیز در افق وجودی بسته به تحریف می‌انجامند. صدق معرفت، افزون بر ساختار منطقی، مستلزم گشودگی وجودی انسان نسبت به حقیقت است.

این نتیجه با معرفت‌شناسی فضیلت همسوست که صدق باور را وابسته به سلامت منش معرفتی فاعل شناسنده می‌داند (Zagzebski, 1996, p. 137) اما گامی فراتر می‌نهد و نشان می‌دهد که این سلامت، درنهایت، ریشه در نحوه بودن انسان در نسبت با واقع دارد. بدین‌سان، کشف حقیقت رخدادی صرفاً ذهنی نیست بلکه فرایندی وجودی است که در آن انسان با حقیقت هم‌نوا می‌شود.

۶-۲. تبیین ساختاری پایداری خطا و مقاومت در برابر شواهد

دومین پیامد مهم این چارچوب تبیین فلسفی پدیده‌هایی است که معرفت‌شناسی کلاسیک در توضیح آن‌ها ناتوان مانده است، از جمله تداوم باورهای نادرست به‌رغم شواهد قاطع، لجاجت معرفتی و انکار آگاهانه واقع. در افق وجودشناختی،

^۱ فرقانی (Moral-Spiritual Discernment): توان تمییز حق از باطل که در سنت اسلامی به‌عنوان پیامد تقوا و تسلیم مطرح شده است.

این پدیده‌ها نه نابهنجاری‌های تصادفی شناخت بلکه پیامد طبیعی انسداد نسبت وجودی انسان با حقیقت‌اند. چنان‌که در تحلیل‌های وجودی نشان داده شده است، انسان می‌تواند به‌صورت نظام‌مند در برابر حقیقتی که پیامدهای وجودی ناخواسته دارد مقاومت کند، مقاومتی که افق ادراک را از درون دگرگون می‌سازد (Taylor, 1989, p. 27). از این منظر، ناتوانی شواهد در اقناع ذهن نه نشانه ضعف داده‌ها بلکه علامت بسته‌شدن افق وجودی فهم است.

۶-۳. بازاندیشی مفهوم عقلانیت

پیامد سوم دگرگونی در فهم عقلانیت است. عقلانیت دیگر به مهارت فنی استنتاج فروکاسته نمی‌شود بلکه به نحوه‌ای از استقرار انسان در برابر حقیقت پیوند می‌خورد. فاعلی که در وضعیت تحریف وجودی قرار دارد ممکن است از نظر منطقی توانمند باشد اما این توانمندی در خدمت انکار یا توجیه واقعیت به کار گرفته شود.

نقدهای معاصر بر عقلانیت ابزاری نشان داده‌اند که عقل می‌تواند در خدمت تثبیت تمایلات و هویت‌های خودمحورانه قرار گیرد نه در مسیر کشف حقیقت (Smith, 2016, p. 112). در افق وجودشناختی، هم‌سویی وجودی با حقیقت - که در قالب تعبد صورت‌بندی می‌شود - شرط رهایی عقل از این اسارت و فعلیت‌یافتن عقلانیت در معنای اصیل آن است.

۶-۴. فروپاشی دوگانگی نظر و عمل در شناخت

چهارمین پیامد این تحلیل، نفی تلقی رایج از جدایی معرفتی میان زندگی نظری و زیست عملی انسان است. مراد از این نفی آن نیست که در تجربه زیسته همواره هماهنگی کامل میان باور و عمل رخ می‌دهد بلکه بدین معناست که نظر و عمل، از حیث بنیان وجودی شناخت، دو ساحت مستقل و بی‌ارتباط نیستند. اگر تحقق شناخت در بستر نسبت وجودی انسان با حقیقت صورت می‌گیرد، آنگاه مجموعه جهت‌گیری‌های عملی، خلق و خواهی اخلاقی و شیوه زیستن به‌گونه‌ای ساختاری در شکل‌گیری افق ادراک دخیل‌اند.

براین اساس، ضعف یا کژی اخلاقی، امری جدا از وضعیت معرفتی نیست و شکاف میان باور و عمل را نباید صرفاً یک ناسازگاری روان‌شناختی یا ضعف اراده دانست. در این چارچوب، این شکاف نشان‌دهنده ناسازگاری وجودی با حقیقت است، ناسازگاری‌ای که می‌تواند به تدریج به‌صورت تحریف معرفتی در ساحت نظری نیز ظهور کند. بنابراین، شکاف نظر و عمل در این تحلیل «برآمده از خطای معرفتی» به معنای سنتی نیست بلکه هردو پیامد اختلالی عمیق‌تر در نسبت وجودی با حقیقت‌اند.

از این منظر، تحلیل وجودشناختی با برخی تبیین‌های اسلامی درباره پیوند عمل و فهم حقیقت همخوان است، جایی که رفتار ناصواب نه صرفاً کاستی اخلاقی بلکه عاملی در ایجاد تیرگی دل و انسداد افق ادراک حق قلمداد می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۳۱۱). در نتیجه، آنچه از میان برداشته می‌شود «دوگانگی نظری میان نظر و عمل» است نه اینکه در تجربه انسانی هیچ‌گاه تعارض میان این دو رخ ندهد.

۶-۵. افق نو برای معرفت‌شناسی حقیقت‌محور

در نهایت، این چارچوب امکان بازسازی معرفت‌شناسی در افقی یکپارچه و حقیقت‌محور را فراهم می‌سازد. نظریه تأثیرات معرفتی گناه، هنگامی که در قالب وجودشناختی فهم شود، دیگر آموزه‌ای خاص سنت دینی نیست بلکه مدلی عام برای تبیین شرایط امکان و امتناع کشف حقیقت در تجربه انسانی است. در این افق، تعبد به مثابه همسویی وجودی با حقیقت نه امری صرفاً دینی بلکه وضعیتی بنیادین در هر جست‌وجوی صادقانه حقیقت است. شناخت انسانی بدین‌سان رخدادی است که در آن عقلانیت، زیست انسانی و حقیقت در پیوندی جدایی‌ناپذیر تحقق می‌یابند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد که فروکاست شناخت انسانی به فرایندی صرفاً ذهنی و روش‌محور، از تبیین ساختاری خطاهای پایدار معرفتی و نیز از فهم شرط امکان کشف حقیقت ناتوان است. تحلیل ارائه‌شده بر این مدعا استوار بود که معرفت رخدادی وجودی است، رخدادی که در افق نسبت انسان با حقیقت تحقق می‌یابد. این نسبت می‌تواند گشوده و همسو باشد یا مقاوم و معوج و همین کیفیت وجودی است که افق انکشاف یا انسداد معرفت را تعیین می‌کند.

بازسازی فلسفی نظریه «تأثیرات معرفتی گناه» نشان داد که اختلال شناختی را نمی‌توان به نقص‌های تصادفی در استدلال یا کمبود شواهد فروکاست. گناه، در صورت‌بندی وجودشناختی آن، نحوه‌ای از مقاومت ساختاری در برابر حقیقت است که به بازآرایی افق ادراک، تثبیت خودفریبی و انسداد تدریجی توان انکشاف واقع می‌انجامد. بدین ترتیب، تحریف معرفتی نه رویدادی مقطعی بلکه پیامد گسست وجودی از حقیقت است.

در سوی ایجابی، تحلیل تعبد به مثابه همسویی وجودی با حقیقت نشان داد که گشودگی معرفتی نتیجه تعلیق عقل نیست بلکه ثمره جابه‌جایی بنیادین در نحوه بودن انسان در برابر واقع است. تعبد در این معنا فروپاشی خودمرکزبینی وجودی و پذیرش مرجعیت حقیقت است، وضعیتی که افق ادراک را برای انکشاف ژرف‌تر واقع مهیا می‌سازد. عقلانیت، در این چارچوب، نه در تقابل با تعبد بلکه در پرتو آن به فعلیت اصیل خود می‌رسد، زیرا عقل تنها در افق گشودگی وجودی می‌تواند از تحریف ساختاری رهایی یابد.

نوآوری اصلی این پژوهش در انتقال نظریه آثار معرفتی گناه از سطحی الهیاتی به سطحی وجودشناختی- معرفت‌شناختی نهفته است. در این انتقال، گناه و تعبد از حالات صرفاً اخلاقی به دو وضعیت متقابل وجودی بدل شدند که به‌طور ساختاری افق کشف حقیقت را مسدود یا گشوده می‌سازند. بدین‌سان، نظریه مزبور از چارچوبی اعتقادی فراتر می‌رود و به مدلی عام برای تبیین شرایط امکان و امتناع شناخت انسانی تبدیل می‌شود، مدلی که قابلیت تعمیم به حوزه‌های گوناگون معرفت-اعم از فلسفی، علمی و دینی- را دارد. براساس این چارچوب، می‌توان ایده محوری مقاله را چنین صورت‌بندی کرد: صدق معرفت نه صرفاً تابع اعتبار روش‌ها بلکه وابسته به همسویی وجودی فاعل شناسنده با حقیقت است. این ایده مستلزم بازاندیشی در مفهوم عقلانیت، خطای معرفتی و نسبت نظر و عمل است. زندگی نظری،

کنش عملی و جهت‌گیری وجودی سه قلمرو منفک نیستند بلکه در شبکه‌ای واحد از نسبت با واقع درهم‌تنیده‌اند. هرگونه گسست وجودی از حقیقت، دیر یا زود، در ساحت نظری، به تحریف معرفتی می‌انجامد و هرگونه هم‌سویی وجودی امکان‌انکشاف عمیق‌تر واقع را فراهم می‌سازد.

درنهایت، معرفت‌شناسی وجودشناختی پیشنهادی این پژوهش بدیلی جدی برای الگوی خنثای مدرن عرضه می‌کند، بدیلی که در آن حقیقت نه محصول محاسبه صرف ذهن بلکه رخدادی است که در افق گشودگی وجودی انسان تحقق می‌یابد. اگر شناخت در چنین نسبتی شکل می‌گیرد، آنگاه هر پروژه معرفتی ناگزیر باید وضعیت وجودی فاعل شناسنده را در کانون توجه خود قرار دهد. از این منظر، کشف حقیقت نه صرفاً مسئله‌ای روش‌شناختی بلکه امری وجودی است که در هم‌سویی انسان با واقع ریشه دارد.

References

- Alston, William Payne. (1991). *Perceiving God: The Epistemology of Religious Experience*. Ithaca: Cornell University Press.
- Descartes, René. (1996). *Meditations on First Philosophy* (Vol. 1). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gadamer, Hans-Georg. (2004). *Truth and Method* (Vol. 1). London: Continuum.
- Javadi Amoli, Abdullah. (2012). *Tasnim Exegesis* (Vol. 1). Qom: Esra Publishing Center. (in Persian)
- Kvanvig, Jonathan. (2003). *The Value of Knowledge and the Pursuit of Understanding* (Vol. 1). Cambridge: Cambridge University Press.
- Locke, John. (1975). *An Essay Concerning Human Understanding* (Vol. 1). Oxford: Oxford University Press.
- Mesbah Yazdi, Mohammad Taqi. (2007). *Philosophical Instruction* (Vol. 1). Qom: Imam Khomeini Education and Research Institute. (in Persian)
- Plantinga, Alvin. (1993). *Warrant and Proper Function* (Vol. 1). New York: Oxford University Press.
- Plantinga, Alvin. (2000). *Warranted Christian Belief* (Vol. 1). New York: Oxford University Press.
- Smith, James K. A. (2016). *You Are What You Love* (Vol. 1). Grand Rapids: Brazos Press.
- Tabatabai, Sayyid Muhammad Husayn. (1995). *Al-Mizān fi Tafsir al-Qur'an* (Vol. 2). Qom: Islamic Publications Office. (in Persian)
- Taylor, Charles. (1989). *Sources of the Self* (Vol. 1). Cambridge: Harvard University Press.
- Wolterstorff, Nicholas. (2008). *Justice: Rights and Wrongs*. Princeton: Princeton University Press.
- Zagzebski, Linda. (1996). *Virtues of the Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zagzebski, Linda. (2012). *Epistemic Authority*. Oxford: Oxford University Press.